

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН АДИКТИВНИХ ПІДЛІТКІВ

Ю.В. Железнякова

кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології
Класичний приватний університет
jk99799@ukr.net

Железнякова Ю.В. Теоретичний аналіз особливостей сімейних відносин адиктивних підлітків. У статті було проаналізовано вплив дитячо-батьківських відносин на формування схильності до адиктивної поведінки. Результати нашого дослідження засвідчили, що вплив стилю виховання і сімейної функції важливий для формування і розвитку залежностей і що необхідна сімейна профілактика. Збільшення батьківської участі у житті підлітка і обмежувальних методів може бути ефективним у зниженні ризику розвитку залежної поведінки. Розкрито значення комплексу «небажаної дитини» на формування адиктивної поведінки. Проаналізовано вплив почуття сорому на особливості побудови відносин адиктивної особистості. Теоретично доведено, що особливість відносин осіб з адиктивною поведінкою полягає у низькому рівні розвитку духовних потреб, позитивних емоцій, самоконтролю, самооцінки, і головному, високому рівні переживання страху бути незрозумілим і неприйнятним оточуючим.

Ключові слова: підліток, почуття сорому, сім'я, відносини, адиктивна поведінка, підлітковий вік.

Zheleznyakova, Y.V. Theoretical analysis of family relationships features of addictive teenagers. The problem of addictive behavior is one of the most important in modern pedagogical psychology. Scientific statistics indicate, that the number of adolescents is constantly increasing by addictive behavior. Dependence is becoming a serious problem all over the world, especially among adolescents, as it is one of the main causes of the complication of teenage socialization. In researches of the problem of dependent behavior insufficient attention is paid to the preconditions for the development of addictive behavior. The scientific problem is that there is no single understanding of the factors of the emergence of such a phenomenon as addictive behavior. The purpose of our study is to analyze the existing concepts of foreign and domestic authors regarding the problem of family relationships addictive personality as a factor in the formation and development of addictive behavior. The influence of child-parent relationships on the formation of predisposition to addictive behavior is analyzed. The results of our study have shown, that the influence of parenting style and family function are important for the formation and development of dependencies and that family prevention is needed. Increasing parental involvement in adolescent life and restrictive methods can be effective in reducing the risk of developing addictive behavior. The analysis of persons inclined to the occurrence of addictive behavior shows, that these people have problems with self-esteem. It is determined, that a sense of shame contributes to a re-evaluation by the teenager of all that is happening and makes behavior irrational. The importance of positive emotions in the process of personality development is emphasized, since positive emotions increase intellectual and social opportunities, adaptability and stress resistance of the individual. It has been theoretically proved that the peculiarity of teenage relationships with addictive behavior consists in the low level of development of spiritual needs, positive emotions, self-control, self-esteem, and above all, a high level of fear of being unclear and unacceptable to others. The main need, which does not find satisfaction in the interaction of the addicted with his environment, is the need for belonging and involvement.

Keywords: adolescent, feeling of shame, family, relationship, addictive behavior, adolescence.

Постановка проблеми. Наукова проблема полягає в тому, що немає єдиної думки на розуміння факторів виникнення такого феномену як адиктивна поведінка. Дослідження особливостей побудови відносин адиктивної особистості на даний час є актуальною проблемою сучасної науки та практики, оскільки конструктивний процес адаптації, соціалізації та інтеграції особистості в суспільне життя з метою актуалізації моральної, естетичної, правової культури визначає майбутній розвиток потенціалу суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній літературі з'являється все більше статей, публікацій, які торкаються теми залежностей. Несприятливі наслідки адиктивної поведінки впливають не тільки на окрему людину, але і на соціум в цілому. На думку Л. Шварцмана, до механізмів виникнення адиктивної поведінки слід віднести соціальні, психологічні і біологічні фактори.

У сучасних дослідженнях немає чіткої концепції щодо компенсаторних механізмів, за допомогою яких можна запобігти виникненню адиктивної поведінки. Метою нашого дослідження є виявлення причин виникнення схильності до адиктивної поведінки в ранньому підлітковому віці, коли сама адиктивна поведінка ще не сформована, щоб знайти шляхи запобігання її виникненню. Основне завдання дослідження – проаналізувати та обґрунтувати сутність схильності до адиктивної поведінки як наслідку деструктивних стосунків з батьками.

На зв'язок між емоційною сферою і адиктивною поведінкою вказують такі автори як Є.

Калмикова, Є. Бахадова, Л. Шенгольд, Д. Хорні, Х. Кохут. Вони вважають, що залежна поведінка використовується адиктом як спосіб поліпшення настрою, як спосіб уникнення фрустрацій їх потреб. Аналіз взаємозв'язку дитячо-батьківських стосунків та адиктиної поведінки, показав, що розлучення батьків, повторні шлюби, неповна сім'я є чинниками зародження і подальшого розвитку адиктивної поведінки.

До причин виникнення адиктивної поведінки відносять такі чинники, як уникнення сильних афектів – С. Даулінг; низьку самооцінку – А. Адлер; низьку духовність – Ф. Франкл; порушення комунікацій – С. Кулаків; уникнення фрустрацій – Т. Шибутані.

Сімейна система може впливати на зниження ризиків виникнення адиктивної поведінки в підлітковому віці. Однак, вплив сім'ї на поведінку підлітків може бути відносно слабким в пізні підліткові роки через зростання особистої автономії підлітків. Тому дуже важливо досліджувати і розробляти ефективні стратегії профілактики формування адиктивної поведінки в підлітковому віці.

Недостатньо розглянуті в різних психологічних теоріях і підходах динаміка формування відносин адиктивної особистості в різні вікові періоди та компенсаторні механізми. Біологічні, особистісні, макро- і мікросоціальні чинники, які запускають розвиток адиктивної поведінки, розглядаються окремо один від одного, без урахування їх взаємовпливу та залежності одне від одного.

Метою статті є аналіз існуючих концепцій зарубіжних і вітчизняних авторів щодо проблеми сімейних взаємовідносин адиктивних підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Під залежністю зазвичай розуміється неможливість контролювати компульсивну поведінку, що, в кінцевому підсумку, призводить до вираженого розладу і функціональним погіршенням в повсякденному житті. Залежність стає серйозною проблемою в усьому світі, особливо серед підлітків, так як є однією з головних причин зниження успішності в школі і ускладнення соціалізації підлітків.

Процес соціалізації розпочинається з моменту народження. Саме в сім'ї засвоюються соціальні та моральні норми поведінки. Знання соціальних моделей поведінки дозволяє людині не шукати заново рішень у стандартних ситуаціях, а вести себе у відповідності з прийнятими у даному середовищі і засвоєними особистістю шаблонами. Соціально дезадаптована людина в стресовій ситуації буде користуватися деструктивними патернами поведінки, які були засвоєні нею у дитинстві.

Основним критерієм дисфункціональних сімей є відсутність близьких відкритих довірчих відносин, як між самими батьками, так і між батьками і дитиною. Такі діти не відчувають себе потрібними і не здатні задовольнити свої емоційні потреби в контакт і навчитися встановлювати відносини з іншими людьми. Основною рисою дітей в таких сім'ях є агресивність до батьків. Вороже ставлення до близьких людей на підсвідомому рівні супроводжують людину протягом усього життя. К. Йонг, С. Ліу підкреслюють, що адиктивна поведінка є реакцією на дезадаптацію в реальному світі. Більшість адиктів відчувають тривогу, гнів і занепокоєння через слабо розвинені соціальні і комунікативні навички, які, в свою чергу, були сформовані якістю відносин з батьками [10; 13].

Ступінь порушення міжособистісних відносин і психічного благополуччя може бути різним – від слабких проявів, які не викликають грубої дезадаптації, легко компенсуються об'єктом адикції, до дуже значних, які постійно приводять до нових травмуючих ситуацій, що свідчить про завершення формування стійкої залежності. Як вказує А. Шаєф, люди можуть стати залежними від будь-якої речовини або діяльності. На її думку, адиктивна поведінка незалежно від виду адикції в основному проявляється однаково і призводить до однакових наслідків, а значить існують і загальні механізми формування і розвитку адиктивної поведінки [11; 14].

Поведінка адиктів у міжособистісних відносинах характеризується рядом основних загальних особливостей:

1. Знижена переносимість труднощів. Обумовлюється прагненням до негайного отримання задоволення своїх бажань. Якщо бажання адиктів не задовольняються, вони реагують або спалахами негативних емоцій, або відходом від проблем.

2. Прихований комплекс неповноцінності. Знаходить своє відображення у частих змінах настрою, невпевненості, уникнення ситуацій, в яких їх здібності можуть бути об'єктивно перевіреними.

3. Загострене прагнення справити позитивне враження на оточуючих.

4. Прагнення говорити неправду. Адикти часто не стримують своїх обіцянок, відрізняються необов'язковістю, недотриманням договорів.

5. Прагнення звинувачувати невинних.

6. Відхід від відповідальності у прийнятті рішень і звалювання її на інших, пошук виправдовувальних аргументів в потрібний момент.

7. Стереотипність, повторюваність поведінки. Звичний стереотип поведінки легко передбачуваний, але його важко змінити.

8. Тривожність у адиктів тісно пов'язана з комплексом неповноцінності.

Включення підлітка до суспільних стосунків можливе через ціннісні орієнтації, які виражають спрямованість особистості на ту чи іншу духовну цінність, що реалізується в конкретній соціальній ситуації. Напрями морального й духовного розвитку підлітка загалом однакові та полягають у переході від аморальності та зовнішнього контролю до внутрішнього контролю, від негативної егоїстичної мотивації до альтруїстичної, від бажання уникнути покарання до бажання уникнути докорів совісті.

Дослідження пріоритетів духовних цінностей підлітків виявило таку ієрархію:

1. Прагнення розвивати пізнавальні інтереси.
2. Здібності й творча активність при опануванні знань.
3. Уміння діяти відповідно до власних переконань.
4. Потреба брати участь у житті країни.
5. Виховання творчого ставлення до праці [1].

Бездуховність, відсутність сенсу життя, нездатність прийняти відповідальність за своє життя на себе – ці та інші сутнісні характеристики підлітка, точніше їхні деформації, безсумнівно, є як наслідками адиктивної поведінки, так і її чинниками.

Моральність, духовність потенційно унеможливує формування і розвиток будь-якої залежності. Розвиває силу волі, яка робить людину спроможною піднятися над біологічним і соціальним.

Формування духовних потреб підлітка відбувається на тлі взаємин з родиною. Якість стосунків з батьками, духовний рівень розвитку батьків набувають вирішального значення у розвитку духовної спрямованості в підлітковому віці та профілактики негативних психічних станів. Підлітки зазвичай погоджуються з батьками з основних духовних питань. Негативізм, незгоду, конфліктність викликають питання, що пов'язані з громадськими засадами й особистісним вибором підлітка. Сімейна система може впливати на зниження ризиків виникнення адиктивної поведінки в підлітковому віці. Однак, вплив сім'ї на поведінку підлітків може бути відносно слабким в пізні підліткові роки через зростання особистої автономії підлітків.

На думку П. Яцкова, у адиктивних особистостей відзначається підвищений рівень нерозуміння з оточуючими на тлі більш близького спілкування зі значущими представниками з адиктивного оточення, які, в свою чергу, супроводжуються конфліктами. В. Ялтонський визначає такі конфліктні сфери у залежних підлітків: сфера «Я» (відчуття провини, страхи, побоювання, порушена самооцінка), сфера стосунків з батьком, сфера стосунків з матір'ю, родиною, минулим і майбутнім. В цілому, залежні підлітки є нездатними диференціювати коло близьких друзів.

Разом з тим, у підлітків з адиктивною поведінкою виявлені значні порушення в емоційному спілкуванні з батьками, які виражаються в ригідних авторитарних способах функціонально-рольової взаємодії [5].

Ризик розвитку адиктивної поведінки багато в чому пов'язаний з умовами виховання в дитячому періоді життя. На думку Дж. Єн, Д. Арі, низький рівень морального і духовного розвитку батьків та їх адиктивна поведінка, конфлікти між батьками і підлітками, низький рівень участі батьків у житті підлітків, почуття самотності є прогностичним критерієм виникнення адиктивної поведінки [9; 12]. Існують спроби виділити певні умови виховання, найбільш сприятливі до ризику розвитку адиктивної поведінки. Ці типи виховання пов'язує одне – порушення емоційних зв'язків з батьками, а потім, в більш дорослому житті, з оточуючими. Особи з підвищеним ризиком розвитку адикції у дитинстві не були навчені правилам встановлення конструктивних емоційних контактів з оточуючими. Вони виховувалися в сім'ях, в яких емоційна близькість між членами сім'ї існувала не в діяльності, а лише на словах. Виділяють наступні сімейні фактори, які призводять до розвитку

адиктивної поведінки: 1) люди, в яких згодом розвинулася адиктивна поведінка, були навчені дистанціюватися від оточуючих, замість того, щоб встановлювати з ними зв'язок; 2) батьки могли бути носіями адиктивної поведінки, наприклад, роботоголізму. Спроби дітей встановлювати з батьками більш близькі контакти не призводили до позитивних результатів; 3) в сім'ї переважали відносини один до одного як до об'єктів, необхідних для маніпуляції.

Такі типи сімейних відносин формують у дітей почуття внутрішньої порожнечі і ізоляції, що створює передумови для розвитку негативного стилю життя. В результаті чого людина, з одного боку, не має можливості шляхом контакту з близькими, задовольнити свої емоційні потреби, отримати від них емоційну допомогу і підтримку, а, з іншого, – не в змозі знайти цю підтримку всередині себе, так як її не навчили цьому в дитинстві. Стиль виховання в таких сім'ях не привертає до уміння людини бути самою собою. Людина не налаштована на пошук резервів всередині себе, вона не вміє цього робити і тому обирає шлях найменшого опору, а саме, адиктивне задоволення своїх потреб. Мислення адикта набуває патологічні форми, в якій адикт переконує себе в непотрібності близьких емоційних відносин. Спосіб життя і мислення адикта чинять негативний вплив на оточуючих і, особливо, на дітей, у зв'язку з тим, що діти не отримують необхідну для них увагу, у них не формується інтегральна картина стосунків зі світом. У дітей складаються передумови для розвитку таких порушень, як адиктивний розлад і співзалежність, що є, по суті, адикцією відносин [2].

Виховання дітей в основному поділяється на дві категорії: вимогливість і чуйність. На основі цього визначення класифікуються чотири класичних типи батьківського стилю виховання: авторитарний (висока вимогливість, низька чуйність), авторитетна (висока вимогливість, висока чуйність), роздільна-поблажлива (низька вимогливість, висока чуйність) і недбале виховання або незалученість (низька вимогливість, низька чуйність). М. Мед доведено, що авторитарне і зневажливе виховання, каральна практика, з більшою ймовірністю сприяє формуванню і розвитку залежної поведінки.

Проблема формування і розвитку адиктивної поведінки, на думку Л. Чин-Хсін, також пов'язана з кількістю неконтрольованого часу. Моніторинг вільного часу підлітків грає центральну роль в їх соціалізації. Підлітки активно прагнуть брати участь в заходах, які спрямовані на пошук задоволення і гострих відчуттів. Ідентичність і формування особистості в підлітковому і інших критичних перехідних періодах глибоко залежать від діадичних відносин між батьками і дітьми. Коли виховання дітей дисфункціональне, інтеріоризація батьківських цінностей стає проблематичною, підвищуються ризики психопатології. Проблеми поведінки підлітків, такі, як вживання психоактивних речовин, ризикована поведінка, передчасні статеві стосунки, різні види залежності, як вказує М. Мед, пов'язані з низьким рівнем батьківського контролю, відсутністю дисципліни в сім'ї, сімейним насильством, неефективним вихованням.

Але слід розуміти, що взаємовідносини адиктивної особистості є, з одного боку, одним з найважливіших факторів, які впливають на формування залежної поведінки, з іншого боку, вони можуть виступати як профілактика. Адекватна батьківська залученість до життя може перешкодити підліткам стати залученими в різні види адикції. Батьківський контроль не повинен розглядатися як позбавлення автономії, а скоріше – як підтримка підлітка. Таким чином, адекватний батьківський контроль є інгібітором адиктивної поведінки підлітків, дозвольна убогість – мотиватором.

Прогресування адиктивного процесу також багато в чому пов'язано з прагненням звільнитися від психологічного дискомфорту, зумовленого почуттям сорому. Почуття сорому займає центральне місце в структурі адикції. Аналіз почуття сорому свідчить про те, що це почуття більш деструктивне, ніж почуття провини. Це пов'язано з тим, що почуття провини носить більш конкретний характер, стосується певної дії, вчинку, активності чи навпаки, відсутність таких. Почуття сорому зачіпає «Я» людини і формує її низьку самооцінку.

Всі емоційні відчуття і стани людини піддаються когнітивній оцінці. Рефлексія емоційних станів у той же час є рефлексією Я-стану, яка свідчить про те, як людина оцінює себе саму. Випробовувані людиною первинні емоції у подальшому оцінюються нею у взаємозв'язку з оцінками інших. Аналіз з цієї точки зору почуття сорому вимагає початкового порівняння поведінки людини з якоюсь умовною нормою. Ця норма може бути суб'єктивною, встановленою самою людиною для себе, або загальноприйнятою, нав'язаною їй суспільством та іншими людьми. Якщо поведінка людини не відповідає суб'єктивній або соціальній нормі, у неї виникає почуття сорому [3].

При адиктивних станах ми маємо справу з невідповідністю підлітка нормам. Невідповідності призводять до виникнення сорому. На виникнення почуття сорому впливає факт звернення уваги оточуючих на поведінку і стан підлітка, на його власне ставлення до цього. Має значення фіксація уваги підлітка на те, як його сприймають і оцінюють оточуючі. Якщо він відчуває почуття сорому в зв'язку з невідповідністю, йому здається, що й інші помічають невідповідність і вважають його неповноцінним. Це сприяє посиленню підозрливості щодо того, що оточуючі можуть помітити порушення норми і засудити. Більшість подій, які викликають сором, не автоматичний процес і він не виникає сам по собі.

Для розуміння причин походження почуття сорому необхідно враховувати складні соціальні взаємодії між людьми, так як компонент оцінки інших, особливо значимою людиною, тут завжди має велике значення. Усвідомлення підлітком, що на нього звернено увагу, може призводити до наростання підозрливості, яка є типовою для адиктивних осіб. Така підозрливість, пов'язана з почуттям сорому, є одним з механізмів ізоляції адиктів. Страх бути не зрозумілим оточуючими активізує механізм розриву контактів з багатьма людьми. З цим пов'язано уникнення адиктів скільки-небудь глибоких контактів, бо, чим глибше контакт, тим імовірніше факт впізнання їх адиктивної сутності, і тим імовірніше посилення у адикта реакції сорому. Виникає страх можливих переживань з приводу розриву відносин [6].

Д. Вайант у своїх дослідженнях особистості говорить про зрілі способи захисту, які виражаються в переважанні позитивних емоцій, турботі про майбутнє, почуття гумору, здатність не вимагати миттєвого результату і альтруїзмі. Люди, які не володіють цими якостями не стають «дорослими». Прищеплюючи дітям навички оптимістичного мислення, а саме – віру в майбутнє, вміння спілкуватися з людьми, психологічну гнучкість, можна знизити ризик психічних захворювань [4].

Б. Фредріксон також підкреслює важливість позитивних емоцій у процесі розвитку особистості. Позитивні емоції підвищують інтелектуальні і соціальні можливості, адаптивність і стресостійкість особистості. При позитивному настрої легше встановлювати ділові, дружні, любовні та інші відносини, в той час як негативні емоції діють як обмежувачі ефективних комунікацій. Низький рівень позитивної афективності може виражатися в прагненні уникати соціальних контактів і схильності до самотності, у прояві недовірливості, тривоги, зацикленості на собі і фіксації уваги на власних потребах. У підлітка з оптимістичним поглядом на життя і вірою в краще шанси стати адиктом істотно скорочуються. Батькам і вчителям важливо розвивати в дитині сильні сторони характеру і позитивні якості. Прагнення до позитивних і соціально прийнятних вчинків відіграє таку ж важливу роль, як і егоїстичні інтереси.

А. Бек у своїх дослідженнях підкреслює, що саме емоції є наслідком мислення. У адикта основним є негативне сприйняття минулого, сьогодення і майбутнього, своїх власних можливостей і самого себе в цілому. Витоки негативного переживання себе і реальності беруть свій початок в ранньому дитинстві. З самого народження дитини для оптимального розвитку позитивного сприйняття себе і навколишнього світу немає іншої можливості, як тільки бути емоційно позитивно сприйнятим своєю матір'ю або фігурою, яка її замінює [7].

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Аналіз підлітків, схильних до виникнення адиктивної поведінки показує наявність у них проблем з самооцінкою. Їм притаманні проблеми з поміркованістю в поведінці, в прояві почуттів, у реалізації активностей та ін. Авторитарне і зневажливе виховання формує комплекс небажаної дитини, що в подальшому призводить до низької самооцінки і невміння підлітка приймати себе. Почуття сорому сприяє переоцінці підлітком всього того, що відбувається. Підліток надає значення речам, які цього значення не мають і, навпаки, недооцінює значення дійсно важливих для нього явищ. Тому почуття сорому робить поведінку ірраціональною. Таким чином, особливість відносин осіб з адиктивною поведінкою полягає у низькому рівні розвитку духовних потреб, позитивних емоцій, самоконтролю, самооцінкою, і головне, високому рівні переживання страху бути незрозумілим і неприйнятим оточуючим. Отже, головна потреба, яка не знаходить задоволення у взаємодії адикта з його оточенням, це – потреба належності й причетності.

Перспективним напрямом майбутніх досліджень вважаємо пролонгований моніторинг психічного розвитку й особистісного становлення адиктивних підлітків.

Список використаних джерел

1. Алексеева Ю.А. Сучасна модель консультативної роботи з підлітками / Ю.А. Алексеева // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – Вип. 10 : збір.наук. праць. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – С. 5–12.
2. Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений / А. Бандура, Р. Уолтере. – Москва : Эксмо пресс, 2000 – С. 43.
3. Гилинский Я. Социология девиантного (отклоняющегося) поведения / Я. Гилинский, В. Афанасьев. – Санкт-Петербург : ИС РАН, 1993. – 167 с.
4. Змановская Е.В. Девиантология: (психология отклоняющегося поведения) : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / Е. В. Змановская. – 2-е изд., испр. – Москва : Академия, 2004. – 288 с.
5. Калиниченко О.А. О деформации ценностных ориентаций подростка-наркомана / О.А. Калиниченко, А.Н. Лактионов // Вестник Харьковского ун-та. – 1990. – Вып. 344. – С. 14-18.
6. Клейберг Ю.А. Социально-психологическая адаптация личности девиантного подростка : учеб. пособ. в 2-х кн. / Ю.А. Клейберг, Л.А. Кокорева. – Ульяновск : УлГУ, 2003. – 187 с.
7. Селигман М. В поисках счастья. Как получать удовольствие каждый день / М. Селигман ; пер. с англ. – 2-е изд. – Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2011. – 320 с.
8. Ary D. Development of adolescent problem behavior / D. Ary, T. Duncan, A. Biglan // Journal of Abnormal Child Psychology. – 1999. – №27. – P.141–150.
9. Bonetti L.The Relationship of Loneliness and Social Anxiety with Children's and Adolescents' Online Communication [Electronic resource] / L. Bonetti, M. Campbell, L. Gilmore // Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking online at. – Access of mode : http://www.boston.com/bostonglobe/ideas/articles/2008/09/21/a_talk_with_john_cacioppo/.
10. Larson R. Daily companionship in late childhood and early adolescence: Changing developmental contexts / R. Larson, M. Richards // Child Development. – 1991. – № 62. – P. 284–300.
11. Liu C. A study of Internet addiction through the lens of the interpersonal theory / C. Liu, F. Kuo // Cyberpsychol Behav. – 2007. – № 10(6). – P.799–804.
12. Rankin J. Parental attachments and delinquency. / J. Rankin, R. Kern // Criminology. – 1994. – № 32. – P. 495–515.
13. Schaef A. When Society Becomes an Addict / A. Schaef // Harper & Row Press : San Francisco. – 1988. – 168 p.

References transliterated

1. Alekseeva Ju. A. Suchasna model' konsultativnoi roboti z pidlitkami / Ju. A. Alekseeva // Mizhnarodnij naukovij forum: sociologija, psihologija, pedagogika, menedzhment. – Vip. 10 : zbir.nauk. prac'. – Kiiiv : Vid-vo NPU imeni M.P. Dragomanova, 2012. – S. 5–12.
2. Bandura A. Podroostkovaja agressija. Izuchenie vlijanija vospitanija i semejnyh otnoshenij / A. Bandura, R. Uoltere. – Moskva : Jeksmo press, 2000 – S. 43.
3. Gilinskij Ja. Sociologija deviantnogo (otklonjajushhegosja) povedenija / Ja. Gilinskij, V. Afanas'ev. – Sankt-Peterburg : IS RAN, 1993. – 167 s.
4. Zmanovskaja E.V. Deviantologija: (psihologija otklonjajushhegosja povedenija) : ucheb. posob. dlja stud. vyssh. ucheb. zaved. / E. V. Zmanovskaja. – 2-e izd., ispr. – Moskva : Akademija, 2004. – 288 s.
5. Kalinichenko O.A. O deformacii cennostnyh orientacij podroostka-narkomana / O. A. Kalinichenko, A. N. Laktionov // Vestnik Har'kovskogo un-ta. – 1990. – Vyp. 344. – S. 14–18.
6. Klejberg Ju.A. Social'no-psihologicheskaja adaptacija lichnosti deviantnogo podroostka : ucheb. posob. v 2-h kn. / Ju.A. Klejberg, L.A. Kokoreva. – Ul'janovsk : UIGU, 2003. – 187 s.
7. Seligman M. V poiskah schast'ja. Kak poluchat' udovol'stvie kazhdyj den' / M. Seligman ; per. s angl. – 2-e izd. – Moskva : Mann, Ivanov i Ferber, 2011. – 320 s.
8. Ary D. Development of adolescent problem behavior / D. Ary, T. Duncan, A. Biglan // Journal of Abnormal Child Psychology. – 1999. – №27. – R.141–150.
9. Bonetti L.The Relationship of Loneliness and Social Anxiety with Children's and Adolescents' Online Communication [Electronic resource] / L. Bonetti, M. Campbell, L. Gilmore // Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking online at. – Access of mode : http://www.boston.com/bostonglobe/ideas/articles/2008/09/21/a_talk_with_john_cacioppo/.
10. Larson R. Daily companionship in late childhood and early adolescence: Changing developmental contexts / R. Larson, M. Richards // Child Development. – 1991. – № 62. – R. 284–300.
11. Liu C. A study of Internet addiction through the lens of the interpersonal theory / C. Liu, F. Kuo // Cyberpsychol Behav. – 2007. – № 10(6). – R.799–804.
12. Rankin J. Parental attachments and delinquency. / J. Rankin, R. Kern // Criminology. – 1994. – № 32. – R. 495–515.
13. Schaef A. When Society Becomes an Addict / A. Schaef // Harper & Row Press : San Francisco. – 1988. – 168 r.